

Breastfeeding Management in the Early Postpartum Period in the COVID-19 Pandemic

COVID-19 Pandemisinde Postpartum Erken Dönemde Emzirme Yönetimi

Şahide AKBULUT^{1,*}, Özlem ŞAHAN²

¹ Batman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü

² Antalya Bilim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik Bölümü

Received: October 16, 2021

Accepted: October 28, 2021

Abstract

The globally occurring COVID - 19 outbreak has spread gradually, turning into a pandemic and has become a serious public health problem throughout the world. The COVID - 19 outbreak has had negative consequences on the health, economic and social structures of countries. When looking at the way of transmission, it is seen that there is a person-to-person transmission after contact with the droplet, after contact, enterally, from conjunctival, mucosal and contaminated environmental surfaces. The rapid spread, lack of treatment, and high risk of mortality and morbidity increase the negative effects of the disease. Sufficient studies have not been reached yet about seeing Covid-19 during pregnancy. COVID- 19 infection poses a major concern for newborn care and breastfeeding, as well as its potential consequences for pregnant women and the fetus. In particular, the care of mother and newborn and the safety of breastfeeding are questioned in the postpartum period. During breastfeeding, the skin contact, smell and temperature of the mother and baby provide hormonal stimulation in the mother, both increasing the release of milk and creating a relaxation and low stress effect in the mother. In this regard, the compliance of COVID - 19 infected mothers and newborns in the postpartum period with an appropriate care process is important.

Keywords: COVID-19, Pregnancy, Postpartum Early Period, Breastfeeding

Özet

Küresel çapta etki gösteren COVID - 19 salgını giderek yayılarak, bir pandemiye dönüşmüş ve tüm dünya da ciddi bir halk sağlığı sorunu haline gelmiştir. COVID-19 salgını ülkelerin sağlık, ekonomik ve sosyal yapıları üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bulaş yollarına bakıldığında temelde enfekte olmuş bir kişiden damlacık yoluyla, temas sonrası enteral yoldan, konjonktival, mukozal ve kontamine olmuş çevresel yüzeylerle temastan sonra insandan insana bulaşın olduğu görülmektedir. Yayılımın hızlı olması, bir tedavisinin olmaması, mortalite ve morbidite riskinin yüksek olması hastalığın yarattığı olumsuz etkileri arttırmaktadır. Gebelik döneminde Covid-19 görülmesi hakkında henüz yeterli sayıda çalışmaya ulaşılmamıştır. COVID- 19 enfeksiyonu, gebe kadın ve fetüsün üzerindeki olası sonuçlarının yanı sıra yenidoğan bakımı ve emzirmesi açısından büyük bir endişe yaratmaktadır. Özellikle, postpartum dönemde anne ve yenidoğanın bakımı ve emzirmenin güvenliği sorgulanmaktadır. Emzirme süresince anne ile bebeğin ten teması, kokusu ve sıcaklığı annede hormonal uyarı sağlayarak hem süt salınımını artırmakta hem de annede gevşeme ve düşük stres etkisi oluşturmaktadır. Bu bakımdan postpartum dönemde COVID - 19 enfeksiyonlu anne ve yenidoğanın uyumu uygun bir bakım süreci ile yönetimi önemlidir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Gebelik, Postpartum Erken Dönem, Emzirme

1. Giriş

COVID - 19 salgını Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki nüfusu 11 milyon kişi olan Wuhan şehrinde, 2019'un Aralık ayının başlarında nedeni bilinmeyen bir pnömoni vakası kümesi olarak tespit edildi. Yapılan araştırmalar, bu vakaların başlangıçta 2019-nCoV ve daha sonra SARS-CoV-2 olarak adlandırılan yeni tanımlanmış bir koronavirüs enfeksiyonundan (COVID - 19) kaynaklandığını ortaya koydu. COVID - 19 enfeksiyonu, enfekte kişilerin Çin üzerinden hava yoluyla seyahat etmesiyle önce bitişik ülkelere sonra birden fazla ülkeye ve kıtaya hızla yayılarak potansiyel olarak yaşamı tehdit eden solunum hastalığına yol açarak, dünya çapında büyük bir halk sağlığı sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur^{1,2}. İzole edilen yeni bir koronavirüsün neden olduğu son salgın COVID-19 (SARS-CoV-2) son zamanlarda ciddi sağlık ve ekonomik problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur³. Covid 19 Enfekte olmuş bir kişiden damlacık yoluyla, temas sonrası enteral yoldan, konjonktival, mukozal ve kontamine olmuş çevresel yüzeylerle temastan sonra insandan insana bulaşın olduğu görülmektedir. COVID-19 ortaya çıkması ve yayılması potansiyel olarak yaşamı tehdit eden solunum hastalığına yol açarak, dünya çapında hızla yayılmasına ve büyük bir halk sağlığı sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur¹.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi (Centers for Disease Control and Prevention-CDC) 65 yaş ve üstü kronik hastalığı olan (hipertansiyon, kalp hastalığı, AIDS, immün yetmezlik, böbrek, akciğer ve karaciğer hastalıkları, obzite) kişilerde COVID-19 enfeksiyonu açısından ciddi risk grubunda olduklarını belirtmektedir⁴.

Gebelik sırasında koronavirüs enfeksiyonları ile sınırlı sayıda araştırma olduğu için gebelerin COVID - 19 salgını sırasında enfekte olup olamadıkları ile ilgili kesin bilgi yoktur. Ortaya çıkan diğer viral enfeksiyonların (SARS, MERS vb.) maternal morbidite ve mortalite, virüsün maternal-fetal geçişi ve perinatal enfeksiyonlar gibi kötü obstetrik sonuçlara neden olmuştur. Mevcut çalışmalarda Covid-19'lu gebelerde fetomaternal geçişin izlenmediği ve genel popülasyon ile karşılaştırıldığında artan bir duyarlılığın olmadığı bildirilmiştir¹. Bu yüzden COVID - 19 'un maternal, fetal ve neonatal morbiditeye ve diğer kötü obstetrik sonuçlara neden olma potansiyelinin değerlendirmesi için SARS, MERS ve diğer koronavirüs enfeksiyonlarının gebeler üzerindeki epidemiyolojik ve klinik etkilerini ele alan çalışmalar gözden geçirilmelidir. Gelecekteki

COVID - 19 aşılarının tasarımında, klinik çalışmalarında ve uygulanmasında gebe kadınların aşı çalışmalarında değerlendirilmesi için önerilerde bulunulmuştur².

Gebelikte, viral enfeksiyondan kaynaklanan solunum sistemi hastalıkları, birçok obstetrik ve yenidoğan komplikasyon riskini artırır. Dolayısıyla gebelikte ortaya çıkan fizyolojik ve immünolojik değişiklikler, solunum yolu enfeksiyonlarından kaynaklanan komplikasyon riskini artıran sistemik etkilere yol açabilir. Gebelik döneminde kardiyovasküler ve solunum sistemlerindeki değişiklikler (kalp atım hızında artış, strok volüm, oksijen tüketimi ve azalmış akciğer kapasitesi gibi semptomlar) annenin antijenik olarak farklı bir fetusu tolere etmesine izin veren immünolojik adaptasyonların geliştirilmesi, gebe kadınların riskini artırır. Buda gebelerde şiddetli solunum yolu hastalıklarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır⁵. Gebeler, COVID-19 ile aynı ailenin virüsleri ve grip gibi diğer viral solunum yolu enfeksiyonları ile enfekte olduklarında ciddi hastalık riski daha yüksek bulunmuştur. Bu yüzden gebelerin kendilerini her türlü hastalıklardan koruması önemlidir⁶.

2. Postpartum Erken Dönemde Genel Yaklaşım

COVID-19 ile enfekte olan annelerin bebeklerine ait az sayıda vaka bildirimleri yapılmıştır. COVID-19 olan gebe bir kadının gebelik ya da doğum sırasında virüsün fetüse veya bebeğe geçip geçiremeyeceğini hala bilinmemektedir. Yapılan çalışmalar, Covid-19 pozitif olan gebelerde amniyotik sıvı, umbilikal kordon kanı, anne sütü, doğum sonrası plasental incelemelerde, neonatal boğaz bezlerinden alınan örneklerde testlerin negatif olduğu belirtilmiştir⁷. Ayrıca maternal serum, kordon kanı ve anne süttün de virüs dair bir kanıt bulunamamıştır⁸.

COVID-19 olan gebelerde sezaryen yapmak için herhangi bir tıbbi endikasyon yoksa mümkün olduğunda normal doğumun yapılması önerilmektedir. COVID-19 etkilenen ve risk altındaki anneler semptomlar açısından öncelikle değerlendirilmeli ateş, öksürük veya solunum güçlüğü çeken tüm annelerin erken dönemde tıbbi yardım alması sağlanmalıdır⁹.

COVID-19 vakalarında olduğu gibi, semptomatik annelerin emzirme döneminde ten-ten temas, kanguru anne bakımı uygulamaları, beslenme dahil olmak üzere tüm uygulamalarda solunum hijyenine dikkat etmeleri (maske kullanımı, çocukla temastan önce ve sonra el hijyeni sağlanması ve annenin bulunduğu yüzeyleri rutin olarak temizliği ve dezenfekte edilmesi) gerekir. Ayrıca sağlık çalışanları

tarafından annelere emzirme danışmanlığı, yaygın emzirme güçlüklerini yönetebilmeleri için temel psikosozal destek ve pratik beslenme desteği sağlanması gerekir¹⁰.

Pozitif COVID-19 olan annelerin tüm yenidoğanlarında olası bir tanılamanın erken tespiti için sıkı ve uygun bir izleme yapılmalı ve taburculuk takibi sağlanmalıdır. Çocuklarından ayrılması gereken ebeveynler ve bakıcılar ile ana bakıcılarından ayrılan çocukların ruh sağlığının korunması ve psikosozal desteğin sağlanması için sağlık çalışanlarına erişebilme olanaklarına sahip olması gerekir. Prenatal ve postpartum dönemde kadınlar arasında yaygın ruhsal bozuklukların yaygınlığı göz önüne alındığında, bu kadınlara yönelik daha yaygın koruyucu önlemlerin alınması sağlanmalıdır. Ayrıca zihinsel sağlık zorluklarına yönelik hizmetlere ek olarak önleme hizmetleri de sunulmalıdır¹⁰.

Şüpheli veya kanıtlanmış COVID-19 olan anneler ve bebekleri tamamen ayrılmamalıdır. Doğum sonrası yeni doğanın COVID-19 ile enfekte olabileceğini gösteren çalışmalar mevcut olsa da sağlık profesyonelleri yenidoğanın odaya yerleştirmenin olası riskleri ve yararlarını aile ile birlikte ele almalı ve ortak karar ile anne ve bebeklerin birlikte kalmasına izin verilmelidir. Doğum sonrası hijyen uygulamaları artırılarak enfeksiyon önleme çabaları, artırılır ve bulaş riski sınırlandırılmaya çalışılır. Annelerin bebeklerinin yakınındayken cerrahi maske takmalı ve ten tene temas, emzirme, rutin bebek bakımı öncesinde uygun el hijyeni uygulamalarına dikkat etmesi gerekir. Anne ve bebek hazır buldukları andan itibaren evlerinden taburcu edilmeli ve daha sonra hastanenin rehberliğinde evde iyileşme süreci takip edilmelidir¹¹.

Kanada Halk Sağlığı Kurumu (PHAC) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO), şüpheli veya kanıtlanmış COVID-19'lu annelerin emzirmeye devam etmelerini önermektedir. ABD Hastalık Kontrol Merkezi (CDC) COVID-19 bulaşmasına ilişkin belirsizlik göz önüne alındığında, annelerin ve sağlık bakım sağlayıcılarının emzirmenin yararlarını ve risklerini tartışmalarını ve ortak bir karara varmalarını önermektedir¹¹.

DSÖ, COVID-19 teyidi veya şüphesi olan tüm annelerin ten tene teması ve emzirmeye devam etmesini önerir. Tüm sosyo-ekonomik ortamlarda, emzirmenin sağ kalımı artırdığı ayrıca yenidoğan ve bebeklerde yaşam boyu sağlıklı büyüme ve gelişime için avantaj sağladığı vurgulanmaktadır. Ayrıca emzirme annede meme ve yumurtalık kanseri riskini azalttığı da bilinmektedir. Kanguru anne bakımı da dahil olmak üzere ten teması, özellikle düşük doğum ağırlıklı yenidoğanlarda ve normal

yenidoğanlarda sağ kalım oranını artırmaktadır¹².

Yapılan çalışmalarda COVID-19 pozitif anneden alınan amniyotik sıvı ve sezaryen ile doğmuş bebeklerinin göbek kordon kanı ve RT-PCR ile anne sütü örnekleri testinde COVID-19 virüsü ne rastlanılmadığı belirtilmektedir (MPPS, OPS y UNFPA VEN. 2020). Anne sütünü test eden küçük örneklemlerle bir çalışmada COVID-19 için doğrudan pozitif bir test bulamadığı ve virüsün anne sütüne geçmediğini belirtmektedir².

Bu yüzden COVID-19 virüsün emzirme sırasında solunum damlacıkları yoluyla anneden bebeğe bulaştığı öngörülmektedir. Emzirmeyi tercih eden annelerin maske takması ve bebeklerini göğsüne yerleştirmeden önce ellerini yıkaması önerilmektedir. Eğer emzirme öncesi öksürürse ek bir önlem olarak beslenmeden önce göğüs alanının sabun ve su ile temizlenmesi önerilir. Anneler emzirmeyi tercih etmezlerse memeyi pompalamayı seçebilir. İşlem öncesi anne ellerini yıkamalı ve tüm ekipmanların dezenfeksiyonundan ve temizlendiğinden emin olunduktan sonra bebeklerini sağdıkları anne sütünü beslemeleri gerekmektedir. Eve gönderilen annenin sık temas edilen ev yüzeylerini düzenli olarak dezenfekte etmeleri önerilmektedir. Semptomatik bireylerin anne ve bebeği ziyaret etmesine izin verilmemelidir. Bir anne COVID-19 veya diğer komplikasyonlar nedeniyle emzirmek için çok hasta ise, memenin pompa ile sağılması için anne teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. Pompalanan anne sütünün uygun şekilde bebeğe güvenle verilmesi önerilmektedir¹¹.

3. COVID-19'da Emzirme Sürecine Karar Verme

DSÖ çocukların sağlığı için bebeklerin doğumdan sonra ilk 6 ay tek başına anne sütü ile beslenmelerini ve uygun besinlere 6. Aydan itibaren başlanarak emzirmenin en az iki yaşına kadar sürdürülmesini önermekte ve salgınlar gibi olağanüstü durumlar sırasında anne sütü ile beslenmenin sürdürülmesi ve korunması gerektiğini önemle belirtmektedir⁷.

Emzirme ile birlikte anne ve bebeklerin aynı odada kalması, ten tene temasın sağlanması, kanguru bakımı, özellikle de emzirmenin doğumundan hemen sonra en kısa zamanda gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Emzirme, yenidoğanın sağlıklı büyümesi ve gelişmesinin yanında ekonomik, kolay ulaşılabilir olması bakımından eşsiz bir beslenme yöntemidir. Emzirme, anne ile bebek sağlığını ruhsal, biyolojik, sosyal ve duygusal olarak etkilemektedir¹³. DSÖ anne sütünün içerisinde bulunan antimikrobiyal ve antiinflamatuvar bileşenler ve bebeğin bağışıklık sistemini

geliştirmek ve solunum yolu enfeksiyonlarının oluşumunu azaltmak ve bebeğin beslenme gereksinimlerine göre ayarlandığını vurgular. Mevcut veriler, SARS-CoV-2'nin gebelik sırasında plasentadan geçebileceğini desteklemese de, maternal-fetal iletimde vertikal geçiş göz ardı edilemez. İlk laktasyonda anne sütü toplayan az sayıda çalışma SARS-CoV-2 için negatif bulunmuştur¹⁴.

Uluslararası yönergeler, emziren annenin COVID-19'lu olsun veya olmasın, uygun önlemlerle devam etmesini tavsiye etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) "Onaylanmış veya şüphelenilen tüm COVID-19 vakalarında olduğu gibi, emziren veya ten tene teması veya kanguru anne bakımı uygulayan semptomatik anneler, beslenme sırasında dahil olmak üzere solunum hijyeni uygulaması gerektiğini (örneğin, solunum semptomları olan bir çocuğun yanındayken tıbbi maske kullanılması) ayrıca bebek ile temastan temastan önce ve sonrasında el hijyenin sağlanmasını ve semptomatik olan annelerin temas ettiği yüzeyleri rutin olarak temizlenip ve dezenfekte edilmesini önermektedir. Bir başka öneri olarak ta emzirme döneminde anne veya bebek COVID-19 virüs enfeksiyonundan ister şüphelenmiş ister doğrulanmış olsun solunum hijyeni sağlanarak özellikle doğumdan sonra anne ve bebeğin birlikte aynı odada kalması ve ten tene temasın sağlanmasını, kanguru anne bakımının uygulanmasını önermektedir¹⁵.

Acil Durumlarda Bebek ve Küçük Çocuk Beslenmesi (Infant and Young Child Feeding In Emergencies - IYCF-E) kılavuzuna göre tüm yeni doğan bebeklerde emzirmenin doğumdan sonraki ilk 1 saat içinde başlatılmasının, desteklenmesi, devam ve teşvik edilmesinin gerekliliğini tavsiye etmektedir¹⁶. Kanada Halk Sağlığı Kurumu (PHAC), Britanya Kolombiya Hastalık Kontrol Merkezi (BC-CDC) ve İtalya ulusal sağlık enstitüsü, Birleşik Krallık Kadın Hastalıkları ve Doğum Koleji (Royal College of Obstetricians and Gynaecologists), ABD Hastalık Kontrol ve Korunma Merkezleri (Centers for Disease Control and Prevention), ABD Hastalık Kontrol Merkezi (CDC) ve Uluslararası Emzirme Danışmanları Derneği (International Lactation Consultant Association-İLCA) COVID-19 döneminde emzirmenin doğumdan hemen sonra başlatılmasının, desteklenmesi, teşvik edilmesini önermektedir^{5,17,18,16,19,20}. Uluslar Arası Doğum Eğitimi Derneği (The International Childbirth Education -ICEA) yayınlamış olduğu geçici rehberde COVID-19 sürecinde en erken dönemde bebeğin anne sütü ile beslenmesinin gerçekleştirilmesini tavsiye etmektedir²¹.

Günümüzde COVID-19'un gebelik ve özellikle

emzirmeyle ilişkilendirilmesi ile ilgili yeterince veri yoktur²². Ayrıca COVID-19'lu annelerin virüsü anne sütü ile bebeklere yayıp bulaştıramayacağına dair de net kanıtların olmaması, anne sütü ile bulaşım olmadığını göstermektedir. Ancak COVID-19'lu olan anneler, öksürdüğünde, hapşırduğunda veya nefes aldığı anda, yıkanmamış ellerle, ağızdan veya burnundan ve çıkan küçük sıvı damlacıkları ile emzirirken bebeğine geçirme riski olduğunu vurgulamaktadır^{23,24}.

DSÖ şüpheli, olası veya doğrulanmış COVID-19 enfeksiyonu olan annelerden doğan bebeklerin standart bebek beslenme yönergelerine uygun beslenmesi gerektiğini ayrıca enfeksiyondan korunması ve kontrolü için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini tavsiye etmektedir⁸.

4. COVID-19 Döneminde Emzirme

DSÖ COVID-19'u doğrulanmış veya şüphelenilen kadınların emzirme öncesi önerileri;

- Anne ve sağlık çalışanlarıyla birlikte, emzirmenin başlayıp başlamayacağına karar verilir,
- Emzirme kararı verilen anne ellerini sık sık sabun ve su ile yıkamalı (en az 20 sn) veya özellikle bebeğe dokunmadan önce ellerini alkol bazlı dezenfektan ile ovalamalı,
- Emziren anne bebekle herhangi bir temas sırasında, besleme dahil olmak üzere tıbbi maske takmalı,
- Hapşırık veya bir dokuya öksürük sırasında tek kullanımlık mendil kullanılmalı sonrasında hemen atıp ve ellerinizi tekrar (en az 20 sn) yıkamalı,
- Annelerin dokunduğu tüm yüzeyler rutin olarak temizlenmeli ve dezenfekte edilmeli,
- Anneler kullandıkları tıbbi maskeler nemli hale gelir gelmez önden dokunulmadan çıkarılıp yeni maske ile değiştirmesi gerekir. Kullanmış maskeler kirli kabul edilmeli ve hemen atılmalı tekrar kullanılmamalıdır^{7,18,25}.

DSÖ, CDC, UNICEF, Emzirme Tıp Akademisi (Academy of Breastfeeding Medicine) emzirmenin yararlarını ve anne sütünün diğer solunum virüslerinin bulaşmasında yeterince etkili olmaması durumunu dikkate alarak, annenin gerekli tüm önlemleri alarak emzirmeye devam edebileceğini belirtmektedir. COVID-19 ve diğer koronavirüs enfeksiyonları olan emziren kadınlar üzerindeki sınırlı çalışmalar, anne sütünde virüsün olmadığını belirtmektedir^{9,16,26}.

COVID-19 şüphesi olan veya COVID-19 pozitif olan anneler emzirme sırasında damlacık yolu ile bebekte bulaşa neden olabileceğinden American Pediatri Birliği (AAP) gerekli koruyucu

önlemler sağlandıktan sonra beslenme işleminin gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir²⁷. COVID-19'lu annelerin virüsü anne sütü ile bulaştırabileceklerine yönelik çalışmalar henüz mevcut değildir²⁸. Temel endişe virüsün anne sütü ile bulaşıp bulaşmayacağından ziyade enfekte bir annenin emzirme döneminde virüsü solunum damlacıkları ile iletip iletemeyeceğidir. Bu yüzden bebeğe virüsün yayılmasını önlemeye yönelik önlemler arasında bebeğinizi tutmadan önce ellerin yıkanması ve bebek ile yakın temas halindeyken emzirme sırasında solunum izolasyonunu sağlamak için maske takılması gerekliliği belirtilmektedir⁹. Favre ve arkadaşları yaptıkları çalışmada doğumdan önce doğrulanmış spesifik COVID-19 enfeksiyonu vakalarında emzirmeyi önermemiştir²⁹.

Emziren anne hastalanırsa, doğrudan emzirmenin kesilmemesi önerilmektedir. Bebeğin anne veya aile bireyleri tarafından virüse maruz kalmış olma durumunda ve çoğunun sürekli doğrudan emzirmesinden fayda sağlayacağı belirtilmektedir³⁰.

Bebeğin emme sürecinin bozulması sonrası ortaya çıkan sorunlar:

- Anne tarafından emziren bebek için önemli duygusal travma ortaya çıkabilir,
- Emzirme yerine sütün sağılması, sonrasında anne sütü miktarında düşüşe neden olabilir,
- Biberon ile beslenen bebek sonrasında anne memelerini red edebilir,
- Doğrudan emzirme eksikliği ve memenin bebeğin ihtiyaçlarına uymayan bir zamanda sağlanması koruyucu bağışıklık faktörlerinde azalmalara sebep olabilir,
- Doğrudan emzirmeden kaynaklanan bağışıklık desteğinin olmaması nedeniyle bebeğin hastalanma riskini artırabilir³⁰.

Emzirecek kadar iyi semptomatik belirtiler gösteren anneler için, çocuğun yakınındayken (beslenme sırasında dahil) maske takmayı, çocukla temastan önce ve sonra (yıkama dahil) ellerin yıkanmasını ve kontamine yüzeylerin temizlenmesini / dezenfekte edilmesi işlemlerin uygulanması gerekir. COVID-19'u teyit edilen veya şüphelenilen herkesin çocuklar da dahil olmak üzere başkalarıyla etkileşime girdiği durumlarda, anne çok hasta ise, aynı enfeksiyon önleme yöntemleri uygulanırken sütün verilmesinde temiz bir bardak, biberon veya kaşıkla bebeğin beslenmesi için anne desteklenir⁹. Yenidoğanın COVID-19'nin testi negatifse, semptomatik anneden geçici olarak koruyucu amaçla ayrılması kabul edilebilir olsa da izolasyon sırasında, özellikle, bir göğüs pompası kullanılması önerilmektedir³¹.

Ayrıca süt bankacılığı gibi uygulamalarla bağışçıların evlerinde süt sağmaları ve süt bankalarının bulunduğu hastanelere soğutucu, buz aküleri ve soğuk jel paketleri aracılığı ile uygun bir şekilde hastanelere teslim etmeleri ya da hastane personelinin evden teslim almasıyla yenidoğanın beslenme süreci desteklenmektedir. Sağlık çalışanları, vericinin vücut ıssısı ve son 14 gün içinde salgının olduğu bir bölgeye gitmiş olması veya herhangi biri ile temasta olup olmadığı hakkında bilgiler alındıktan sonra bağışçılardan süt kabul etmesini uygun görmektedir³².

COVID-19'lu annenin, memenin göğüs pompası ile süt sağılması işleminde dikkat edilmesi gereken uygulamalar;

- 1.Ellerinizi 20 saniye boyunca sabun ve suyla iyice yıkayın.
- 2.Temiz pompa kitini monte etiket sonra depolama alanı ile ara hortumunun kirli olup olmadığını kontrol edin. Tüpünüz kirli ya da yetersiz dezenfeksiyon işleminden geçmiş ise hemen atın veya yenisi ile değiştirin.
- 3.Tercihen bebeğe özgü özel bir göğüs pompasının kullanılması önerilir. Ancak hastane ortamındaysanız ve paylaşılan bir pompa kullanıyorsanız pompaya ait kadrantları, açma ve kapama anahtarını, yüzey alanını dezenfekte ettikten sonra sağma işlemine başlayın.
- 4.Sütü sağdıktan sonra güvenli bir şekilde saklayın. Süt toplama şişesini kapatın veya süt toplama torbasını kapatın, tarih ve saatle etiketleyin ve hemen bir buzdolabına, dondurucuya veya buz paketleri içeren bir soğutucu torbasına yerleştirin.
- 5.Süt toplama kabı bir hastanede veya çocuk bakım tesisinde saklanacaksa, etikete kimlik bilgilerinin açık bir şekilde yazılmış olması gerekir.
- 6.Kullanım sonrası pompalama alanını temizleyin. Özellikle paylaşılan bir pompa kullanıyorsanız, kadrantları, güç anahtarını ve tezgâhı dezenfektan mendillerle temizleyin.
- 7.Pompa kitini sökün ve inceleyin. Göğüs pompası hortumunu çıkarın ve anne sütü ile temas eden tüm parçaları ayırın (örneğin, flanşlar, valfler, membranlar, konektörler ve süt toplama şişeleri).
- 8.Pompa kitini durulayın. Anne sütü / anne sütü ile temas eden göğüs pompası parçalarını, kalan sütü temizlemek için akan su altında durulayın.
- 9.Pompa kitini temizleyin. Pompalamadan sonra mümkün olan en kısa sürede anne / anne sütü ile temas eden pompa parçalarını birbirinden ayırarak temizleyip dezenfeksiyon işlemlerini uygulayın.
- 10.Bebeğinizi emziremiyor ya da anne sütü ile besleyemiyorsanız bebeğinizin beslenmesi için mümkünse COVID-19'dan kaynaklanan ciddi

hastalık için yüksek risk altında olmayan ve aynı evde yaşayan sağlıklı bir bakım vericiden destek alın²⁴.

Pozitif COVID-19 olan annelerin tüm yenidoğanlarında olası bir tanılamanın erken tespiti için sıkı ve uygun bir izleme yapılmalı ve taburculuk takibi sağlanmalıdır. Çocuklarından ayrılması gereken ebeveynler ve bakıcılar ile ana bakıcılarından ayrılması gereken çocuklar, sağlık çalışanlarına veya destek alabilecekleri kişilere uygun şekilde erişebilmelerine olanak tanınmalıdır. Prenatal ve postpartum dönemde kadınlar arasında ruhsal bozuklukların yaygınlığı göz önüne alındığında ruh sağlığı ve psikososyal destek eğitimlerinin sağlanması gerekir. Bu dönemdeki anneler için daha yaygın müdahalelerin geliştirilmesi, zihinsel sağlık sorunlarına yönelik hizmetlerin yanında ayrıca koruyucu ruh sağlığı önlemlerinin de alınması gerekir¹⁰.

İtalyan Neonatoloji Derneği (SIN), COVID - 19 annesinde emzirmenin uyumluluğu ile ilgili sınırlı bilimsel bilgiyi ve sağlık kuruluşlarının mevcut açıklamalarını inceledikten sonra, Avrupa Neonatal ve Perinatal Birliği tarafından onaylanan tedavi protokolleribayındı Dernekler (UENPS). Daha önce COVID-19 pozitif veya COVID-19 için araştırılmakta olan bir anne, doğum sürecinde semptomatik veya asemptomatik ise enfeksiyon kontrolünün sıkı önlemleri altında odaya yerleştirmesi basamakları uygulanır ve doğrudan emzirme için desteklenir. Eğer COVID - 19 olan bir anne yenidoğana bakamayacak kadar hastaysa anne ve yenidoğanın ayrı ayrı değerlendirilmesi ve anne sütü sağıldıktan hemen sonra verilmesi önerilmektedir³.

Davanzo ve ark. COVID - 19 pandemisi, SARS - CoV - 2'nin perinatal iletimi ve yenidoğan COVID - 19 vakalarının klinik özellikleri hakkında daha fazla bilgi edinileceği zaman enfeksiyon kontrolünün katı önlemleri altında bu rehberliğin gelecekte değişebileceğini belirtmektedir³.

5. Sonuç

COVID-19 pandemi sürecinde emzirme süreci ile ilgili kesin sonuçlara ulaşmak için gebelik, doğum ve doğum sonrası döneme ait yapılmış daha fazla kanıt dayalı çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. COVID-19 çok yeni olduğu için, uzmanlardan gelen tavsiyeler değişmeye devam ediyor. Şu an itibarıyla söylenebilir ki gebelerin doğrulanmış Covid-19 enfeksiyonu olması durumunda güvenli ve pozitif bir doğum deneyimi yaşama hakkı olduğudur. Bu yüzden COVID-19 enfeksiyonu olan bir annenin doğum sonrası bebeğini güvenli bir şekilde emzirmesi,

ten tene temas kurması ve bebeğiyle aynı odada kalması için desteklenmesi gerekmektedir.

Referanslar

- [1]Academy of Breastfeeding Medicine (ABM), ABM STATEMENT ON CORONAVIRUS 2019 (COVID-19), March 10, 2020, Erişim Tarihi:05.05.2020 <https://www.bfmed.org/abm-statement-coronavirus><https://www.bfmed.org/abm-statement-coronavirus>
- [2]Australian Breastfeeding Association, COVID -19 Information, March 2020, Erişim Tarihi: 06.06.2020, <https://www.breastfeeding.asn.au/bfinfo/covid-19>
- [3]Baud D, Giannoni E, Pomar L, Qi X, Nielsen-Saines K, Musso D & Favre G. COVID-19 in pregnant women – Authors' reply, The Lancet Infectious Diseases, viewed 6 April 2020, DOI: [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30192-4](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30192-4)
- [4]Berveiller P, Guerby P, Garabedian C. COVID19 and Breastfeeding: Not That Simple, First Published April 1, 2020, PubMed <https://doi.org/10.1177/0890334420917102>
- [5]BC-Center of Disease Control, COVID-19 Guideline for Lactation for Women/Individuals Who Are Confirmed or Suspect Cases of COVID -19 April 15, 2020, Erişim Tarihi: 06.06.2020, http://www.bccdc.ca/Health-Professionals-Site/Documents/COVID19_GuidelineLactationConfirmedOrSuspect.pdf
- [6]Centers for Disease Control and Prevention (CDC). If You Are Pregnant, Breastfeeding, or Caring for Young Children, Coronavirus Disease 2019 (COVID-19), June 9,2020, <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/pregnancy-breastfeeding.html>[CDC_AA_refVal=https%3A%2F%2Fwww.cdc.gov%2Fcoronavirus%2F2019-ncov%2Fprepare%2Fpregnancy-breastfeeding.html](https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/pregnancy-breastfeeding.html)
- [7]Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Pregnancy & Breastfeeding, Information about Coronavirus Disease 2019, Erişim Tarihi:05.05.2020, <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extraprecautions/pregnancy-breastfeeding.html>
- [8]Chen H, Gu, J, Wang C, Luo F, Yu X., Zhang W, Li J, Zhao, D, Xu, D, Gong Q, Liao J, Yang H, Hou W, Zhang Y. Clinical Characteristics and Intrauterine Vertical Transmission Potential of COVID-19 Infection in Nine Pregnant Women: A Retrospective Review of Medical Records. Lancet, 2020 7 Mar; 395 (10226): 809-815, doi: 10.1016 / S0140-6736 (20) 30360-3, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/32151335>
- [9]Davanzo R, Moro G, Sandri F, Agosti M, Moretti C, Mosca F. Breastfeeding and coronavirus disease-2019: Ad interim indications of the Italian Society of Neonatology endorsed by

- the Union of European Neonatal & Perinatal Societies, , First published:03 April 2020, Citations: 3. <https://doi.org/10.1111/mcn.13010>
- [10] Favre G, Pomar L, Qi X, Nielsen-Saines K, Musso D, Baud D. Guidelines for Pregnant Women With Suspected SARS-CoV-2 Infection. *Lancet Infect Dis.* 2020 Jun;20(6):652-653. DOI: 10.1016/S1473-3099(20)30157-2
- [11] International Lactation Consultant Association, RESOURCES FOR SKILLED LACTATION PROVIDERS ON COVID-19, Erişim tarihi: 03.06.2020, <http://ilca.org/covid-19/>
- [12] La Leche League International, Continuing to Nurse Your Baby Through Coronavirus (2019-nCoV; COVID-19) and Other Respiratory Infections; 19 February 2020, Erişim Tarihi:05.05.2020, <https://www.llli.org/coronavirus/>
- [13] Marinelli K A. International Perspectives Concerning Donor Milk Banking During the SARS-CoV-2 (COVID-19) Pandemic, International Perspectives Concerning Donor Milk Banking During the SARS-CoV-2 (COVID-19) Pandemic, First Published March 30, 2020 Research Article Find in PubMed, <https://doi.org/10.1177/0890334420917661>
- [14] Marinelli K A, Lawrence R M, Safe Handling of Containers of Expressed Human Milk in all Settings During the SARS-CoV-2 (COVID-19) Pandemic, Published April 3, 2020 Research Article Find in PubMed, <https://doi.org/10.1177/0890334420919083>
- [15] MPPS, OPS y UNFPA VEN. (2020). COVID19 Embarazo y lactancia Comunidad, Ministerio del Poder Popular para la Salud Organización Panamericana de la Salud Fondo de Población de las Naciones Unidas, Venezuela , COVID-19, embarazo y lactancia: actualización al 13 de marzo de 2020: dirigido a proveedores de salud: documento preliminar, 2020-03-13, , Erişim Tarihi:05.05.2020, https://drive.google.com/drive/folders/1_u1iHDwvC7gcNV01sIRQw9_GXpY_MFdc9
- [16] Narvey M. Canadian Paediatric Society, Breastfeeding when mothers have suspected or proven COVID-19, May 6, 2020, Erişim Tarihi:03.06.2020 <https://www.cps.ca/en/documents/position/breastfeeding-when-mothers-have-suspected-or-proven-covid-19#ref4>
- [17] Planned Parenthood Federation of America. COVID-19 and Pregnancy/ Breastfeeding, Erişim Tarihi:03.06.2020, <https://www.plannedparenthood.org/learn/health-and-wellness/covid-19-new-coronavirus/covid-19-and-pregnancy-breastfeeding>
- [18] Rasmussen SA, Smulian, JC, Lednický JA, Wen TS, Jamieson DJ. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) and Pregnancy: What Obstetricians Need to Know. *Am J Obstet Gynecol.* doi: 10.1016 / j.ajog.2020.02.017, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/32105680>
- [19] Royal College of Obstetricians and Gynaecologists, National guidance on managing coronavirus infection in pregnancy published, News 9 March 2020, Erişim tarihi: 03.06.2020, <https://www.rcog.org.uk/en/news/national-guidance-on-managing-coronavirus-infection-in-pregnancy-published/>
- [20] Schwartz DA. An Analysis of 38 Pregnant Women with COVID-19, Their Newborn Infants, and Maternal-Fetal Transmission of SARS-CoV-2: Maternal Coronavirus Infections and Pregnancy Outcomes, *Archives of pathology & Laboratory Medicine College of American Pathologists*, 2020, <https://doi.org/10.5858/arpa.2020-0901-SA>
- [21] Schwartz DA, Graham AL. Potential maternal and infant outcomes from (Wuhan) coronavirus 2019-ncov infecting pregnant women: lessons from SARS, MERS, and other human coronavirus infections. *Viruses* 2020;12:e194. DOI: 10.3390 / v12020194
- [22] The British Columbia Centre for Disease Control (BC-CDC). Interim Guidance: Public Health Management of cases and contacts associated with novel coronavirus (COVID-19) in the community, May 15, 2020, [http://www.bccdc.ca/resource-gallery/Documents/Guidelines%20and%20Forms/Guidelines%20and%20Manuals/Epid/CD%20Manual/Chapter%201%20-%20CDC/2019-nCoV-Interim Guidelines.pdf](http://www.bccdc.ca/resource-gallery/Documents/Guidelines%20and%20Forms/Guidelines%20and%20Manuals/Epid/CD%20Manual/Chapter%201%20-%20CDC/2019-nCoV-Interim%20Guidelines.pdf)
- [23] The Public Health Agency of Canada (PHAC) Updated: Public health management of cases and contacts associated with coronavirus disease 2019 (COVID-19), Erişim tarihi: 03.06.2020, <https://www.canada.ca/en/public-health/services/diseases/2019-novel-coronavirus-infection/health-professionals/interim-guidance-cases-contacts.html>
- [24] The International Childbirth Education (ICEA). BREASTFEEDING AND COVID-19, Erişim tarihi: 06.06.2020, <https://icea.org/breastfeeding-and-covid-19/>
- [25] UNICEF. Coronavirus disease (COVID-19): What parents should know, for every child, Erişim Tarihi:05.05.2020, <https://www.unicef.org/stories/novel-coronavirus-outbreak-what-parents-should-know>
- [26] World Health Organization (WHO). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 51, HIGHLIGHTS, Data as reported by national authorities by 10 AM CET 11 March 2020, https://www.who.int/docs/default-source/coronavirus/situation-reports/20200311-sitrep-51-covid-19.pdf?sfvrsn=1ba62e57_10
- [27] World Health Organization (WHO). Clinical management of severe acute respiratory infection when novel coronavirus (nCoV) is suspected

ed. WHO reference number: WHO/2019-nCoV/clinical/2020.4, Erişim Tarihi: 05.05.2020, [https://www.who.int/publications-detail/clinical-management-of-severe-acute-respiratory-infection-when-novelcoronavirus-\(ncov\)-infection-is-suspected](https://www.who.int/publications-detail/clinical-management-of-severe-acute-respiratory-infection-when-novelcoronavirus-(ncov)-infection-is-suspected)

[28]World Health Organization (WHO). GUIDELINE: Protecting, promoting and supporting BREASTFEEDING IN FACILITIES providing maternity and newborn services, 2017, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/259386/9789241550086-eng.pdf>

[29]World Health Organization (WHO). Supports Breastfeeding During COVID-19, with appropriate precautions, Heather Mason Univadis Medical News 27 May 2020, Erişim Tarihi: 06.06.2020, <https://www.univadis.co.uk/viewarticle/who-supports-breastfeeding-during-covid-19-with-appropriate-precautions-721390>

[30]World Health Organization (WHO). New FAQs address healthcare workers questions on breastfeeding and COVID-19, Erişim Tarihi: 03.06.2020, <https://www.who.int/news-room/detail/28-04-2020-new-faqs-address-healthcare-workers-questions-on-breastfeeding-and-covid-19>

[31]World Health Organization (WHO). Q&A on COVID-19 pregnancy, childbirth and breastfeeding. World Health Organization. Geneva, Erişim Tarihi: 05.05.2020, <https://www.who.int/maternal-child-adolescent/topics/child/nutrition/breastfeeding/en/>

[32]Wyckoff AS. AAP issues guidance on breastfeeding during COVID-19 pandemic, Erişim tarihi: 06.06.2020, <https://www.aappublications.org/news/2020/04/23/covid19breastfeeding042320>